

STATISTIKANING NAZARIY ASOSLARI

Baxshillayeva Shaxnoza Said qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 2- kurs

statistika ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6809337>

Annotatsiya; Ushbu maqolada statistikaning nazariy asoslari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Statistika, asos, ijtimoiy, iqtisodiy, bilim, malumot, jamiyat, daromad.

Ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni ifodalashda statistika juda ko'p ishlatiladi. Iqtisodchi - mutaxassislar esa korxonalar, tashkilotlar faoliyatida statistik ko'rsatkichlardan muntazam foydalanishadi. Aslida "Statistika" atamasi lotincha «Status» so'zidan olingan bo'lib, hodisaning holati, ahvoli ma'nosini anglatadi. Bu so'z asosida bir qancha shunga o'xshash so'zlar paydo bo'lgan. Jumladan, italyanча "Stato" so'zi ham undan kelib chiqqan bo'lib, "davlat" ma'nosini bildiradi. Statistika so'zi ham davlat to'g'risidagi bilimlar, ma'lumotlarni anglatadi. Keyinchalik statistika deganda ijtimoiy - iqtisodiy hodisalarning turli tomonlarini ifodalaydigan ma'lumotlar tushuniladi. Lekin statistika so'zini dastlab fanga nemis olimi Gotfrid Axenval kiritgan. U 1746 yilda Germaniya universitetlaridagi o'qitiladigan "Davlatni yuritish" fanini "Statistika" deb atashni taklif etgan. Hozirgi vaqtda statistika so'zi bir necha ma'noda ishlatiladi. Statistika deganda ijtimoiy - iqtisodiy hodisalarni turli tomonlama o'rganadigan mustaqil fan, xalq xo'jaligi bo'yicha iqtisodiy ma'lumotlar to'plovchi davlat statistika organlarini, hamda ijtimoiy - iqtisodiy hodisa, voqealarni ifodalovchi turli ma'lumotlar, raqamlarni tushuniladi. Ijtimoiy - iqtisodiy hodisalar deganda moddiy ne'matlar ishlab chiqarish bilan bog'liq voqea, hodisalar tushuniladi.

Ma'lumki tabiat va jamiyat uzviy birlikda, bir - biri bilan bog'liqlikda. Mavjud moddiy dunyodagi har bir hodisa miqdor va sifat tomonlariga ega, lekin ular yagona birlikda namoyon bo'ladi. Sifat deganda xodisaning mohiyati, rivojlanish qonun va qonuniyatlari bilan bevosita bog'liq muhim belgilari, xususiyatlari tushuniladi. Miqdor deyilganda xodisaning xususiyatlari, belgisining yuzaga chiqish (tashqi belgisi) soni va darajasi tushuniladi. Tabiiy xodisalarning sifat tomonlarini maxsus tibbiyot fanlari: odam organizmining tuzilishini - anatomiya, hayvonot dunyosini - zoologiya kabi fanlar o'rganadi. Iqtisodiy xodisalarning sifat tomonini - iqtisodiy fanlar: iqtisodiy nazariya, tarmoqlar iqtisodi kabi fanlar o'rganadi. Ijtimoiy xodisalarning miqdoriy tomonini statistika o'rganadi. Ijtimoiy- iqtisodiy xodisalar murakkab va ko'pqirrali bo'lib, vaqt (zamon) mobaynida ham miqdor, ham sifat jihatdan o'zgarib turadi. Statistika ijtimoiy - iqtisodiy hodisalar miqdorini aniq vaqt va joy sharoitida qanday o'zgarayotganligini o'rganadi. Statistika - yaratilgan yalpi mahsulot,

milliy daromad, milliy boylik, mehnat resurslari, mehnat unumdorligi kabi iqtisodiy ko'rsatkichlarning miqdoriy o'zgarishini sifat tomonlari bilan bog'liq holda o'rganadi.

Ijtimoiy xodisalar madaniy, ta'lim - tarbiya sohasidagi xodisalarni ham o'z ichiga oladi. Madaniy muassasalar, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari, maktablar, kutubxonalarda sodir bo'ladigan jarayonlarning miqdoriy tomoni va ulardagi o'zgarishni ham statistika o'rganadi. Ijtimoiy taraqqiyot tabiiy resurslarga: yer maydoni, o'rmon xo'jaligi, tabiiy boyliklari, ulardan foydalanish darajasini ham statistika o'rganadi. Statistika tabiiy xodisalarni: zilzila, suv toshqini va boshqa tabiiy ofatlarni ijtimoiy hayot bilan bog'liqlikda o'rganadi. Ijtimoiy hayotni siyosiy va mafkuraviy hodisalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Saylovlar, saylovda qatnashganlar soni, ovozlar taqsimoti, namoyishlar va shu kabilar statistika ob'ekti hisoblanadi. Demak statistika fanining predmeti ommaviy ijtimoiy-iqtisodiy xodisa va jarayonlarning miqdoriy tomonlarini ularning sifat ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liqlikda ma'lum makon va zamonda o'rganishdir.

Statistika ayrim hodisalarni emas, balki ommaviy hodisalarning miqdoriy tomonlarini ularning sifat tomonlari bilan chambarchas bog'liq holda ma'lum makon va zamon chegarasida o'rganadi. Ijtimoiy hodisalar deganda aholining soni, harakati, sog'ligi (sog'liqni saqlash tizimi), aholining ish bilan bandligi bilan bog'liq hodisalar tushuniladi. Ijtimoiy hodisalar madaniy, ta'lim

- tarbiya sohasidagi hodisalarni ham o'z ichiga oladi. Madaniy muassasalar, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari, maktablar, kutubxonalarda sodir bo'ladigan jarayonlarning miqdoriy tomoni va ulardagi o'zgarishni ham statistika o'rganadi. Iqtisodiy hodisalar deganda moddiy ne'matlar ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol bilan bog'liq voqea, hodisalar tushuniladi. Sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish va boshqa tarmoq korxonalari va firmalaridagi faoliyat hodisalaridir. Statistika ommaviy hodisalarni statistik to'plam orqali o'rganadi.

Statistik to'plam

- ma'lum bog'lanishdagi bir xil sifatga ega bo'lgan, lekin shu bilan bir vaqtda har biri o'ziga xos individual belgilari mavjud bo'lgan hodisalaridir. Masalan, sanoat ishlab chiqarishini o'rganmoqchi bo'lsak, biror davrdagi juda ko'p sanoat korxonalarining ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini: mahsulot ishlab chiqarish hajmi, xodimlar soni, asosiy vositalar qiymati va shu kabilarni o'rganamiz. Lekin bu ko'rsatkichlar sanoat korxonalarida umumiy belgilar bo'lgani bilan, ular har bir korxonalarining xususiyatlaridan kelib chiqib, har xildir. Statistik tadqiqot to'plamdagi har bir birlikni (elementni) o'rganishdan, undagi belgilarni qayd qilishdan boshlanadi. Demak, statistik to'plamni tashkil qiluvchi har bir element to'plam birligi deyiladi.

To'planning umumiy belgi, xususiyatlariga ega bo'lib, lekin ular har bir birlikda o'ziga xosdir, har xil miqdor va sifat belgilarga egadir. Statistik to'plam elementlarining har xilligi, o'zgaruvchanligi variatsiyani bildiradi. Statistik to'plam birliklarining bunday o'zgarishlari

- o'zgaruvchi belgilar deyiladi. Statistika ommaviy hodisalarning o'zgaruvchan belgilariga asosan ularning rivojlanish qonuniyatlarini yechib beradi. Statistika nazariy mavjud bo'lgan va nazariy jihatdan aniqlab bo'lmaydigan qonuniyatlarni aniqlab beradi. Masalan, tovar narxining oshishi natijasida talab kamayishi nazariy jihatdan aniq, lekin qanchalik kamayishni statistika aniqlab berishi mumkin. Aholi byudjeti daromad qismining ko'payishi bilan, oziq - ovqat mahsulotlarining hissasi kamayishi qonuniyati

- ikkinchisiga misol bo'la oladi. Statistik qonuniyatlar

- katta sonlar qonuni amal qilishi sababli, juda ko'p ommaviy hodisalarni kuzatishda (o'rganishda) aniqlanadi. Katta sonlar qonunining (Bu qonun "Ehtimollar nazariyasi" fanida kengroq o'qitiladi) mohiyati shundaki, statistik to'plam qanchalik ko'proq birliklardan, elementlardan tashkil topsa, tasodifiy belgilar o'zgaruvchanligi bilinmasdan, hodisalarning barchasiga umumiy bo'lgan, zaruriy bog'lanishlar namoyon bo'lib, o'zgarish qonuniyatlari ochiladi. Barcha statistik amaliy tadqiqot ishlarini shartli ravishda uch bosqichga: kuzatish, ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil bosqichlariga ajratish mumkin. Bu bosqichlarda har bir fan kabi, statistika fani ham o'z predmetini (ob'ektini) o'ziga xos usul va uslublar bilan o'rganadi.

Fanning predmeti nimani o'rganadi degan savolga javob bersa, fanning usuli qanday, qanday qilib degan savolga javob berishi kerak. Statistika boshqa ijtimoiy - iqtisodiy fanlar kabi - dialektikaga asoslanadi. Chunki dialektika ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni bir-biri bilan bog'liq holda doimo o'zgarishda, rivojlanishda deb biladi. Statistika ham bunga asoslanib barcha ijtimoiy - iqtisodiy hodisalar bir-biri bilan bog'liq, o'zaro ta'sirda deb o'rganadi. Statistika fanining o'ziga xos, xususiy usullari qo'llaniladi. Ular statistik kuzatish, kuzatish ma'lumotlarini jamlash va guruhlash, turli umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarni hisoblash, dinamika qatorlari tuzish usuli, indekslar, tanlama kuzatish usuli, korrelyatsiya - regressiya usuli, grafik usul singari usullardir. Statistik kuzatish - tadqiqot qilinayotgan xodisa va jarayonlar to'g'risida ilmiy tuzilgan dastur asosida ommaviy ma'lumotlarni to'plash usulidir. Kuzatish statistikaning boshlanishidir. O'rganilayotgan hodisa va jarayonlar kuzatiladi va kerakli ma'lumotlar to'planadi. Statistik kuzatish uchun ma'lum darajada tayyorgarlik ishlari olib boriladi. Statistik kuzatish maqsadi va vazifalar, kuzatish ob'ekti,

dasturi va usullari ishlab chiqiladi. Bu to'g'risida keyingi maxsus mavzularda so'z yuritiladi.

Statistika matematika fani bilan uzviy bog'liq. Hodisa va jarayonlar to'g'risidagi statistik to'plamdagi birliklar qancha ko'p bo'lsa, umumiy belgilar shunchalik aniq ko'rinadi. Shuning uchun ham statistika katta sonlar qonuniga asoslanadi, kuzatish ma'lumotlarini guruhlashda matematik usullardan keng foydalanadi. Statistika - ayniqsa iqtisodiy fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. Iqtisodiy nazariyadan: ijtimoiy mahsulot, milliy daromad, qiymat, foyda, mehnat, ish haqi, mehnat unumdorligi va shu kabi iqtisodiy kategoriyalar mohiyatini va iqtisodiy qonunlarni bilib oladi, ularni ommaviy xodisa va jarayonlarni o'rganishda qo'llaydi. Statistika

- buxgalteriya hisobi va operativ
- texnik hisob bilan yagona xalq xo'jaligi hisobi tizimini tashkil etadi. Operativ
- texnik hisob ayrim olingan xodisa va jarayonlar to'g'risida ma'lumotlar oladi.

Buxgalteriya hisobi esa korxonalar (tashkilotlar) mablag'lari, ularni tashkil etuvchi manbalar va faoliyat natijalarini hujjatlar asosida uzluksiz ravishda hisobga olib boradi. Xalq xo'jaligining bu hisob turlari ma'lumotlari bir-birini to'ldiradi, natijada mamlakatni va hududlarni boshqarish uchun yetarli darajada axborotlar ta'minlanadi. Statistika iqtisodiy tahlil fani bilan ham bog'liq. Iqtisodiy tahlilda statistika ma'lumotlaridan, uning usullaridan foydalanib, kerakli ko'rsatkichlar aniqlanadi va ulardan tegishli xulosalar qilinadi.

Menejment uchun statistika axborotlar ta'minoti manbai hisoblanadi. Statistik ma'lumotlar asosida tegishli boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Menejment ham o'z navbatida statistikaga qaysi yo'nalishlarga e'tibor berish zarurligini, qaysi ko'rsatkichlarni o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Statistika fani biznes - reja fani bilan uzviy bog'lanishda. Biznes - reja tuzishda statistika ma'lumotlaridan keng foydalaniladi. Ayniqsa ommaviy xodisalarning o'zgarishlarini statistik tahlil qilish ma'lumotlari, reja ko'rsatkichlari o'sish darajalarini belgilashda foydalaniladi. Statistika moliya va kredit fani bilan ham uzviy aloqada.

Moliya fanining asosiy vositalar, aylanma mablag'lar, foyda kabi asosiy tushunchalari iqtisodiy statistikada o'rganiladi. Bu ko'rsatkichlarning makon va zamonda qanday o'zgarayotganligini statistika ko'rsatib beradi. Shunday qilib, statistika fani falsafa va barcha iqtisodiy fanlar bilan chambarchas, uzviy bog'lanishda. Ular bir - birlarini to'ldiradi, ijtimoiy - iqtisodiy xodisa va jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T.:O'zbekiston , 2018.

2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni: "Davlat statistikasi to'g'risida" 2002 yil 12 dekabrda qabul qilingan.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika Qo'mitasi to'g'risidagi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 2 sentyabrdagi 690-sonli qarori bilan tasdiqlangan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi davlat statistikasi qo'mitasining faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017 yil 31 iyuldagi PQ-3165 Qarori.
5. Госкомпрогнозстат. Государственная программа перехода Республики Узбекистан на принятую в международной практике систему учёта и статистики. Утверждена Каб. Мин. Республики № 344 от 14 сентября 1994 г.